

Spis treści

Wstęp	7
CZĘŚĆ TEORETYCZNA	13
1. Barwa jako przedmiot badań naukowych	13
1.1. Barwa jako zjawisko fizyczne	13
1.2. Wrażenia i spostrzeżenia barwne	19
1.3. Fizjologiczne podstawy widzenia barw	24
1.4. Symbolika barw	28
1.5. Barwa w badaniach lingwistycznych	32
1.6. Semantyka barw w języku	36
2. Język jako narzędzie interpretacji otaczającego świata	45
2.1. Kulturowy charakter języka	45
2.2. Relatywizm językowy	49
2.3. Koncepcja językowego obrazu świata	54
2.4. Wybrane założenia opisu semantyczno-kognitywnego	64
CZĘŚĆ EMPIRYCZNA	69
3. Cele, materiał badawczy i metoda opisu	69
3.1. Cele	69
3.2. Materiał badawczy	70
3.3. Metoda opisu	73
4. Nazwy barw w językowym obrazie świata Polaków i Niemców	85
4.1. Kolor: biały/weiß	85
4.2. Kolor: żółty/gelb	117
4.3. Kolor: czerwony/rot	137
4.4. Kolor: niebieski/blau	162
4.5. Kolor: zielony/grün	184
4.6. Kolor: czarny/schwarz	206

Zakończenie	233
Podsumowanie	236
Literatura źródłowa	241
Źródła internetowe	242
Literatura przedmiotu	243
Spis tabel i rysunków	258
Zusammenfassung	262
Summary	265

„Barwą podkreślamy znaczenie, atakujemy, reklamujemy, gdyż kolory i zjawiska barwne to swoisty język konkretny i symboliczny, język starszy od słowa pisanego – język pozawerbalny i dlatego uniwersalny, chociaż zależny od cywilizacji i kultury”.

Stanisław Popek, *Barwy i psychika*, 1999: 10

Wstęp

Świat wokół nas jest pełen barw: biel śniegu, żółcie jaskrów, czerwień tulipanów, błękit nieba, zieleń drzew, czerń nocy itd. Człowiek, obcując z otaczającym go światem, postrzega i doświadcza tego bogactwa. Wyraża się to między innymi w tym, że dobiera sobie kolory ubrań i otaczających go przedmiotów, maluje własne ciało, aby nadać sobie określonej wartości (np. społeczności szczepowe), maluje twarz (np. makijaż u kobiet, makijaż aktora), wykorzystuje kolor w sztuce, w definiowaniu roli społecznej (np.: mundury policjantów, żołnierzy, leśniczego, listonosza, kitle lekarzy i pielęgniarek, sutanny księży, togi prawników itd.), w nazywaniu ludzkich charakterów, w wyrażaniu sytuacji życiowych, swojego nastroju, stanów psychicznych (np.: kolorowe tatuaże, ozdoby, kolor stroju) czy w leczeniu niektórych schorzeń (chromoterapia¹). Każdy ma swój ulubiony kolor. Kolory wywołują w ludziach określone emocje, o czym świadczą różnorodność używanych w życiu codziennym idiomów z leksemem barwy, np.: *różowe okulary*, *niebieskie migdały*, *czarna rozpacz*, *błękitna krew*, *zielone lata*. Barwa ma zastosowanie w różnych dziedzinach życia, np.: w architekturze wnętrz, reklamie, teorii sztuki, farbiarstwie, drukarstwie, przemyśle włókienniczym, farmaceutycznym, filmowym. Spełnia ona ważną funkcję w życiu praktycznym i w systemach umow-

---

¹ Chromoterapia – metoda leczenia barwami (Zausznica 1959: 477).

nych, np.: kody, znaki drogowe, sygnalizacja świetlna, oznaczenia w transporcie drogowym i powietrznym, oznaczenia sieci gazowej, wodociągowej, kanalizacyjnej czy elektrycznej.

Semantyka i symbolika barw wykorzystywana jest w różnych sferach życia. Barwy mają symbolikę wewnątrz kulturową, czego przykładem są kolory strojów regionalnych, kolory na flagach, godłach czy herbach (np. Polska: flaga biało-czerwona, Niemcy: flaga czarno-czerwono-złota), kolory instytucji w danym kraju (np. barwą poczty polskiej jest czerwony, a poczty niemieckiej żółty; polska policja nosi szaroniebieskie, granatowe lub czarne mundury, a niemiecka zielone), oraz międzykulturową, np. podział na trzy odmiany gatunku ludzkiego: białą, żółtą i czarną².

Barwy od najdawniejszych czasów wyrażają pewne treści społeczne (nie zawsze jednolicie interpretowane w sensie poznawczym), są znakami, mają wartość i przekazują informacje. Są nośnikami treści kulturowych o charakterze społecznym i indywidualno-ekspresyjnym (Poppek 1999: 77). Stanowią ważny element otaczającego człowieka środowiska, co wyraża się nie tylko w określonym charakterystyzowaniu przestrzennym kolorów, ale także w wiązaniu ich z różnymi elementami świata.

Kolorem posługują się ludzie we wszystkich kulturach, lecz używają go w sposób bardzo zróżnicowany – zarówno w zakresie palety barw, jak i przypisywanych jej znaczeń oraz celów funkcjonalnych. Używając koloru, można badać różnice istniejące między kulturami (np. kolor żałoby: w Polsce czerni, w Japonii biel, kolory strojów tradycyjnych i ludowych), przemiany zachodzące w obrębie jednej kultury (np. zmiana kolorów w poszczególnych sezonach mody, zmiany kolorów w wystroju mieszkań). Za pomocą koloru można charakteryzować pewne zjawiska w kulturze, np.: *czarne koszule*, *czarna msza*, *białe kołnierzyki*, *białe plamy w historii*, *pomarańczowa rewolucja*, *szarzyzna epoki PRL-u*, *think pink*, *green peace* itd. (Mocarska-Tycowa, Bielska-Krawczyk 2010: 9–10). Człowiek nie potrafiłby żyć bez kolorów. Kolor jest niezbędnym elementem ludzkiego życia i opisu otaczającego go świata, „co nie pozostaje bez wpływu na język, który jest przecież narzędziem służącym do opisywania rzeczywistości” (Szczyk 2010: 24).

Kolor wywiera wpływ na wszystkie sfery ludzkiego życia, dlatego badają go m.in. optycy, fizycy, historycy sztuki, filozofowie, psychologowie, językoznawcy,

---

² Zróżnicowanie morfologiczne gatunku ludzkiego spowodowało powstanie różnorodnych klasyfikacji podziału człowieka w zależności od np.: klimatu, zajmowanych kontynentów, koloru skóry, kształtu i barwy włosów, wysokości ciała, kształtu twarzy i nosa. W 1821 r. J. Cuvier, opierając się wyłącznie na barwie skóry, podzielił gatunek ludzki na trzy odmiany: białą (europeidzi), żółtą (mongoloidzi) i czarną (negroidzi), (Malinowski, Strzałko 1989: 312, 313; *Encyklopedia popularna PWN* 1996: 712).

literaturoznawcy, kulturoznawcy, filmoznawcy, socjologowie, teatrologi, medjoznawcy itd. Wszystkie obiekty z rzeczywistości pozajęzykowej mają jakiś kolor, nawet w znaczeniu negatywnym, gdy mówi się, że coś jest bezbarwne. Fakt ten odnosi się do świata rządzącego się prawami fizyki oraz do świata „zwykłego”, z którego człowiek wynosi swoje doświadczenie i za pomocą którego je kształtuje.

Poznanie zagadnienia barwy w jego różnych przejawach jest użyteczne dla tych wszystkich, którzy z racji zainteresowań naukowych spotykają się z różnymi jej aspektami. Barwa jest zjawiskiem optycznym, czyli widzialną częścią fal świetlnych i w tym znaczeniu, także zjawiskiem obiektywnym (por. Zausznica 1959). Jednak poszczególne społeczeństwa inaczej odbierają kolory, ponieważ kolor jest też zjawiskiem społecznym. Każdy naród może w inny sposób postrzegać świat, a wszelkie reakcje na barwy są wynikiem tradycji, nawyków, skojarzeń o charakterze politycznym, religijnym czy kulturowym.

Niniejsza praca poświęcona jest wycinkowi językowo-kulturowego obrazu świata, który w polszczyźnie i niemieczyźnie określają nazwy barw.

Kolorowość, barwność same przez siebie stanowią w polskim i niemieckim językowym obrazie świata (JOS) wielką wartość. Takie leksemy, jak np.: *kolorowy, barwny, różnobarwny, farbig, bunt, farbenfroh, verschiedenfarbig*, już same sugerują myśl o pozytywnej ocenie estetycznej elementów świata, którym nadaje się takie określenia. Farbowanie artefaktów może być znakiem ich dodatkowej wartości, np. nowo pomalowana ławka. Utrata koloru uważana jest przez człowieka jako utrata wartości użytkowej lub estetycznej, przynajmniej częściowo, jakiegoś przedmiotu lub osoby, np. wyblakła sukienka czy siwe włosy u młodej kobiety (por. np. Kulpina 2012: 278–285).

Aby zbadać, jak przedstawia się polski i niemiecki JOS widziany przez pryzmat sześciu podstawowych nazw barw³ – *białej, żółtej, czerwonej, niebieskiej, zielonej i czarnej* i ich niemieckich odpowiedników – *weiß, gelb, rot, blau, grün* i *schwarz*, przedstawiono na wybranych przykładach zakres odniesień nazw barw do klas obiektów rzeczywistości pozajęzykowej, składających się na strukturę sfer semantycznych świata⁴, jakie te podstawowe nazwy barwy wyróżniają i opisują.

³ Brent Berlin i Paul Kay w pracy *Basic Color Terms* z 1969 r. ustalili zbiór jedenastu kategorii kolorów, które są opisane jako podstawowe nazwy barw: *biała, czarna, czerwona, zielona, żółta, niebieska, brązowa, fioletowa, pomarańczowa, różowa i szara* (Waszakowa 2000a: 19, 20; Tokarski 2004: 19). Opisowi w części empirycznej pracy podlegają wybrane barwy podstawowe, tj. pierwszych sześć w szeregu ewolucyjnym Belina i Kaya, ponieważ opierają się one na uniwersalnych prototypach, znajdują odzwierciedlenie w licznych wyrażeniach współczesnego języka polskiego i niemieckiego oraz wyrażają podstawowe wartości społeczno-kulturowe Polaków i Niemców.

⁴ Każda barwa posiada zasięg powiązań swojej nazwy z klasami obiektów rzeczywistości, które składają się na strukturę sfer semantycznych makrokosmosu (świata), jakie dana nazwa barwy wyodrębnia, charakteryzuje i interpretuje. W sferze semantycznej makrokosmosu można

W tym kontekście zostanie pokazane głęboko nieraz ukryte tło kulturowe leksemów i wyrażeń językowych z komponentem barwy oraz bogactwo ich konotacji semantycznych. Analiza barw w językach polskim i niemieckim ma także dostarczyć informacji o modelach pojęciowych właściwych użytkownikom obu języków oraz przybliżyć wzorce kulturowe, które leżą u podstaw widzenia i kategoryzacji świata przez Polaków i Niemców.

Jak wspomniano, obiektem badawczym pracy są wyrażenia z komponentem kolorystycznym. Podstawową kwestią dociekań jest ich charakterystyka wraz z utrwaloną w nich językowym ujęciem rzeczywistości pozajęzykowej ukazaną w planie konfrontacji międzyjęzykowej. Fizyczne spektrum barw jest niezależne od uwarunkowań kulturowych, jednak jego językowy podział i językowa interpretacja mogą być różne w poszczególnych językach, co wynika z odmiennych sposobów konceptualizacji świata (Tokarski 2004: 8). Przeprowadzone badanie ma wykazać, w jaki sposób dwa języki przedstawiają wybrany fragment rzeczywistości, którym jest świat barw. Dlatego interesujące będzie uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

- Jakie miejsce zajmują barwy w polskim i niemieckim JOS?
- Jakie wartości są akceptowane przez daną społeczność językową?
- Jakie motywacje semantyczne barw utrwaliły się w określeniach zawierających komponent barwy w obydwu językach?
- W jakim zakresie zachowały się podobne wybory, wartościowania, oceny i doświadczenia kulturowe, a w jakim zakresie są one inne?
- Jakich znaczeń nabierają barwy w różnych kontekstach i czym uwarunkowane są różnice w sposobach widzenia i nazywania wybranych elementów rzeczywistości?
- Czy wiedza kulturowa utrwalona w języku polskim pokrywa się z wiedzą kulturową w języku niemieckim?

W niniejszej monografii traktuje się język jako narzędzie opisu i ujęcia elementów rzeczywistości oraz instrument pośredniczący w próbach dotarcia człowieka do świata, który go otacza i który jest w nim (Anusiewicz 1990: 95). Wychodzi się z założenia, że w języku każdego narodu utrwalone zostało jego doświadczenie poznawcze, że jest on „symbolicznym przewodnikiem po kulturze” (Sapir 1978: 89), który „wyznacza systemy orientacji w świecie i stanowi wykładnię tego, jak rozmaite społeczności językowe świat rozumieją i wartościują” (Tokarski 2004: 7).

---

wyróżnić np.: świat roślin, świat zwierząt, człowieka, przyrodę nieożywioną, żywyoty, niebo i ciała niebieskie (Waszakowa 2003a: 100, 101).

W języku istnieją różnorodne sposoby wyrażania barwy jako cechy obiektu. Ponieważ w większości form językowych barwa występuje przede wszystkim jako przymiotnikowa i rzeczownikowa forma jej oznaczenia słownego, skupiono się na barwie jako trwałej cesze i trwałej właściwości przysługującej danemu elementowi otaczającej rzeczywistości pozajęzykowej w postaci przymiotnika oraz rzeczownika, która nie zmienia wartości, jak to ma miejsce w przypadku artefaktów, np.: *białe krzesło, czerwone krzesło, czarne krzesło*, i której właściwość nie ulega zmianie na osi czasu, np.: *jabłko jest zielone, jabłko robi się czerwone czy liście są coraz bardziej zielone*.

Założono, że taka analiza pozwoli dostrzec związki między językiem a ludzkim myśleniem o świecie i przyczyni się do pogłębienia wiedzy o tym wycinku językowego obrazu świata, który w polszczyźnie i niemczyźnie określają nazwy barw.

W tym miejscu należy wyjaśnić relacje między leksemami: *barwa* – *kolor*, które w niniejszej pracy stosuje się zamiennie, traktując je jako określenia tożsame. Aleksander Brückner (1989: 246) przyjmuje, że *kolor* to nowsze zapożyczenie dla leksemu *barwa*. Podobnie obydwie leksemy omawia *Nowy słownik języka polskiego* (2002). Wiadomo, że *kolor* i *barwa* to pewne zjawiska, które człowiek odbiera za pomocą wzroku. Można przyjąć, że obydwie jednostki leksykalne są synonimami, jeśli nie ma między nimi różnic semantycznych. Oba leksemy mogą występować wymiennie, jeśli mówi się o barwie/kolorze obiektu w kontekście niezaktualizowanym czasowo; jeśli mówi się o barwie/kolorze obiektów, a nie obiektu jednostkowego; jeśli mówi się o barwie/kolorze nietrwałej/-ym, zmiennej/-ym, migotliwej/-ym, podobnej/-ym do barwy światła. Istnieją jednak konteksty, w których oba leksemy nie mogą wystąpić. Leksem *barwa* nie występuje w kontekstach zaktualizowanych czasowo, w których chodzi o kolor konkretnego obiektu. Leksemu *kolor* nie można stosować w połączeniach typu *barwy narodowe, barwy klubowe*, gdzie chodzi o pewien wzorzec, a nie jego konkretną realizację (Ampel-Rudolf 1994: 23–25).

Niniejsza praca niniejsza składa się z dwóch części. Części pierwszej – teoretycznej – obejmującej dwa rozdziały, w pełni świadomie nadano charakter przeglądowy. Dlatego rozdział pierwszy zawiera ogólne informacje o barwie jako zjawisku fizycznym (pochodnej rozszczepienia światła), wrażeniach i spostrzeżeniach barwnych. Omawia się w nim także fizjologiczne podstawy widzenia kolorów, przedstawia symbolikę barw w szerokim kontekście kulturowym oraz dokonuje przeglądu stanu badań nad nazwami barw w różnych językach. Rozdział zamykają wybrane zagadnienia z zakresu semantyki barw. W rozdziale drugim zostaje sprecyzowana podstawa teoretyczna dla analizy przedstawionej w części empirycznej pracy. Zostają przywołane w nim, zdaniem autorki, najistotniejsze kon-

cepcje dotyczące języka jako formy interpretacji otaczającego świata. W pierwszej kolejności następuje wprowadzenie do problematyki kulturowego charakteru języka. W dalszej kolejności naświetla się w ogólnym zarysie stanowisko relatywizmu językowego i przedstawia zagadnienia dotyczące związku między językiem a myśleniem. Następnie porównuje się termin „językowy obraz świata” na tle różnorodnych doń podejść. Na koniec zostają zaprezentowane podstawy opisu semantyczno-kognitywnego jako sposoby konstruowania JOS. Wykorzystano je podczas analizy zebranego materiału językowego, co pozwoliło stworzyć obraz funkcjonowania kolorów w j. polskim i niemieckim.

W części drugiej zostają szczegółowo omówione założenia metodologiczne pracy: cele, materiał badawczy i metoda opisu korpusu językowego. Zasadnicza część pracy – materiałowa – poświęcona jest odtworzeniu wycinka językowo-kulturowego obrazu świata w języku polskim i w języku niemieckim. Analiza obejmuje semantyczno-kulturową charakterystykę połączeń nazw barw z klasami różnych obiektów, także w znaczeniu metaforycznym, z uwzględnieniem referencji prototypowych w rzeczywistości pozajęzykowej, co może przyczynić się do lepszego poznania kolorów, zrozumienia ich symboliki i uświadomienia sobie łączonych z nimi konotacji i konceptualizacji w obydwu językach.

Całość rozprawy dopełniają podsumowanie całościowego obrazu kolorowego świata Polaków i Niemców, zakończenie, w którym ujęto najbardziej reprezentatywne wnioski wypływające z analiz szczegółowych, literatura źródłowa, źródła internetowe, literatura przedmiotu oraz streszczenie w języku niemieckim i angielskim.

W tym miejscu chciałabym serdecznie podziękować Recenzentom pracy: Pani Profesor Annie Jaroszewskiej i Pani Profesor Jolancie Mazurkiewicz-Sokołowskiej za życzliwość i cenne uwagi merytoryczne.